

I. ARTYKUŁY

ADAM ŁOPATKA

PRZERASTANIE PAŃSTWOWOŚCI SOCJALISTYCZNEJ W KOMUNISTYCZNY SAMORZĄD SPOŁECZNY

I

W dniach od 17—30 października 1961 r. obradował w Moskwie XXII Zjazd KPZR. Zjazd zaaprobował linię polityczną KC KPZR sformułowaną w referacie sprawozdawczym Komitetu Centralnego, wygłoszonym przez N. S. Chruszczowa, uchwalił jednomyślnie nowy program KPZR oraz nowy statut Partii.

W obradach Zjazdu uczestniczyły delegacje osiemdziesięciu partii komunistycznych i robotniczych ze wszystkich części świata oraz partii rewolucyjno-postępowych z niektórych nowo wyzwolonych krajów azjatyckich, afrykańskich i amerykańskich. Przebieg Zjazdu obserwowały z niesłabnącą uwagą wszystkie narody i państwa.

Nie był to bowiem zwykły Zjazd KPZR, co już samo przez się przyciągałoby uwagę świata. Był to Zjazd, który otworzył perspektywę dalszego pomyślnego rozwoju nie tylko przed narodami ZSRR i innych państw socjalistycznych, ale przed całą ludzkością. Perspektywę tę, nad którą widnieje dewiza „wszystko dla człowieka”, zarysowuje nowy program KPZR. Jest to trzeci z kolei program tej Partii.

Pierwszy program, uchwalony na II Zjeździe Partii w 1903 r., został zrealizowany w 1917 r. Był to program obalenia władzy obszarniczoburżuazyjnej i ustanowienia władzy ludowej, utworzenia państwa dyktatury proletariatu.

Drugi program, uchwalony na VIII Zjeździe Partii w 1919 r., był programem zbudowania socjalizmu w ZSRR. I on został zrealizowany, gdyż socjalizm zwyciężył w ZSRR całkowicie i ostatecznie.

Trzeci program, uchwalony na XXII Zjeździe Partii w 1961 r. i obliczony na najbliższe 20 lat, przewiduje zbudowanie komunizmu w ZSRR.

Poprzednie dwa programy, realizowane w znacznie mniej sprzyjających okolicznościach, zostały wypełnione z całą dokładnością. Nie ma żadnych danych, które mogłyby usprawiedliwić podawanie w wątpliwość

realności programu uchwalonego przez XXII Zjazd. Jego wykonawcą jest bowiem społeczeństwo radzieckie, które jest autorem tego programu. Program zbudowania komunizmu w ZSRR nie jest bowiem tylko programem KPZR, ale jest programem całego społeczeństwa.

W okresie od początku lipca do połowy października 1961 r. toczyła się w ZSRR ogólnonarodowa dyskusja nad projektem programu. Ponieważ problemy w nim postawione dotyczyły dosłownie każdego obywatela, przybrała ona rozmiary nigdy nie spotykane poprzednio, nawet w ZSRR, gdzie w ostatnich latach odbyło się kilka dyskusji ogólnonarodowych. Projekt przedyskutowano we wszystkich podstawowych organizacjach partyjnych, na konferencjach i zjazdach partyjnych, które odbywały się w związku z wyborem delegatów na XXII Zjazd. W różnych zakładach pracy, we wsiach i w miastach odbyło się ponad pół miliona zebrań, na których było obecnych około 73 miliony obywateli. Na zebraniach tych dyskutowano wszechstronnie projekt programu. Do KC KPZR i terenowych instancji partyjnych, do redakcji gazet, radia i telewizji napłynęło ponad 300 tysięcy listów i artykułów w sprawach programu. A przecież dyskusja toczyła się także poza ramami oficjalnych zebrań. Toczyła się ona w mieszkaniach w gronie rodziny i przyjaciół, w kolektywach pracowniczych, w czasie podróży itp.

Program został ukształtowany i zaaprobowany przez cały naród radziecki. I to jest najpewniejszą gwarancją jego realności. Jest to program możliwy do wykonania tylko w warunkach pełnego i świadomego zaangażowania się całego narodu.

Budowa komunizmu odbywa się we wszystkich sferach życia: w dziedzinie ekonomicznej, w dziedzinie stosunków społecznych i w dziedzinie politycznej. Musi się ona dokonywać harmonijnie i jednocześnie we wszystkich tych sferach. Nie jest możliwe zbudowanie komunizmu np. w dziedzinie życia politycznego, gdy brak budownictwa komunistycznego w pozostałych dwóch dziedzinach.

Komunizm — jak określa go program KPZR — jest bezklasowym ustrojem społecznym z jednolitą ogólnonarodową własnością środków produkcji, zupełną równością socjalną wszystkich członków społeczeństwa; gdzie wraz ze wszechstronnym rozwojem ludzi wzrosną również siły wytwórcze na podstawie stale rozwijającej się nauki i techniki. W ustroju tym wszystkie źródła bogactwa społecznego popłyną szerokim strumieniem i urzeczywistni się wielka zasada: „od każdego według zdolności — każdemu według potrzeb”. Komunizm jest wysoce zorganizowanym społeczeństwem wolnych i świadomych pracowników, w którym ugruntowuje się samorząd społeczny, praca stanie się dla wszystkich pierwszą potrzebą i koniecznością życiową, a zdolności każdego będą wykorzystane z największym pożytkiem dla narodu.

Zbudowanie komunizmu w dziedzinie politycznej, która interesuje nas tutaj, oznacza, że wszyscy obywatele będą brali udział w kierowaniu sprawami społeczeństwa. W wyniku wszechstronnego rozwoju demokracji socjalistycznej społeczeństwo przygotowuje się do pełnego urzeczywistnienia zasad samozarządzania komunistycznego¹.

Program uchwalony na XXII Zjeździe, w odróżnieniu np. od programu z 1919 r., mówi o komunizmie jako o ustroju, który kształtuje się już dziś, którego zbudowanie nie jest sprawą odległej perspektywy historycznej, lecz sprawą dnia dzisiejszego i jutra. Wobec tego mówi o komunizmie nie tylko w formie kierunkowych deklaracji, lecz zawiera również cały system konkretnych wskazań w każdej dziedzinie życia, wymienia konkretne instytucje, które w toku przechodzenia do komunizmu należy rozwijać i powoływać do życia.

Program w całej swej konkretności jest rozwinięciem ogólnych idei sformułowanych na temat komunizmu przez klasyków marksizmu-leninizmu, a zwłaszcza przez F. Engelsa i W. Lenina. Program rozszerza i pogłębia, ujmując je w zwarty system, idee na temat przechodzenia od socjalizmu do komunizmu zawarte w referacie N. S. Chruszczowa pt. *Wskaźniki rozwoju gospodarki narodowej ZSRR na lata 1959—1965*, wygłoszonym na XXI nadzwyczajnym Zjeździe KPZR w 1959 r. oraz w rezolucji Zjazdu w sprawie tego referatu².

II

Z całej bogatej i wszechstronnej problematyki przechodzenia od socjalizmu do komunizmu, ujętej w programie KPZR, zatrzymamy się przede wszystkim na programie przerastania państwowości socjalistycznej w komunistyczny samorząd społeczny. Jest on bowiem najwięcej oryginalnym i twórczym elementem w całokształcie tez dotyczących państwa i prawa zawartych w programie KPZR,

Klasyki marksizmu-leninizmu stwierdzili konieczność obumierania państwa socjalistycznego w okresie komunizmu. Przewidzieli stopniowość przejścia od socjalizmu do komunizmu i dali najogólniejszą charakterystykę komunizmu. Ustalili trafnie, że proces obumierania państwa jest prawidłowością historyczną, a nie owocem czyjejś decyzji lub woli. Określili najogólniej warunki ekonomiczne i społeczne, które umożliwią obumieranie państwa. Ustalili, że obumarciu państwa nie będzie

¹ Por. *O programie KPZR*, Referat tow. N. S. Chruszczowa wygłoszony na XXII Zjeździe KPZR, „Trybuna Ludu” z 20 X 1961 r.

² Por. *XXI Nadzwyczajny Zjazd KPZR 27 I — 5 II 1959 r.*, Warszawa 1959, s. 100—106 i 775—777.

oznaczać pozbawienia społeczeństwa wszelkich form organizacji życia. Przewidzieli, że w komunizmie zapanują nowe, wyższe niepaństwowe formy organizacji społeczeństwa. Nie precyzowali jednak, z czego ta organizacja wyrośnie ani nie próbowali przedstawiać jej struktury. W. Lenin podkreślał, że obumieranie dotyczyć będzie zarówno treści, jak i formy państwa.

Obumieranie państwa będzie nierozdzielnie związane z obumieraniem prawa, co jednak nie będzie równoznaczne z zanikaniem wszelkich norm życia społecznego. Przeciwnie, zamiast norm prawnych ludzie będą się kierować w całym swym zachowaniu się przestrzeganyymi dobrowolnie zasadami współżycia społecznego.

Klasycy wyznaczali państwu socjalistycznemu rolę siły, która sama przygotowuje swoje obumarce, będąc głównym narzędziem budowy ustroju socjalistycznego.

Za życia F. Engelsa, a także jeszcze za życia W. Lenina nie było warunków historycznych, które czyniłyby rozważania o obumieraniu państwa sprawą palącą. Ruch robotniczy koncentrował się wówczas nad sprawą zdobycia władzy i ustanowienia, powołania do życia państwa socjalistycznego, zasadami jego organizacji i działania, drogami jego umocnienia i rozbudowy, a nie nad sprawą obumierania państwa.

Zagadnienie obumierania państwa mogło się stać przedmiotem dalszych płodnych rozważań dopiero po zbudowaniu socjalizmu w jednym chociażby kraju świata. Dla płodnego kontynuowania tych rozważań niezbędna bowiem była odpowiednia praktyka społeczna, doświadczenie historyczne.

Istotnie, sprawa obumierania państwa stała się m. in. tematem obrad XVIII Zjazdu WKP(b) w 1939 r. Postawił ją w referacie sprawozdawczym KC WKP(b) J. Stalin. Stwierdził on trafnie, że w rozważaniach o obumieraniu państwa należy brać pod uwagę nie tylko warunki wewnętrzne danego kraju, który zbudował socjalizm, lecz również warunki międzynarodowe, tzn. należy patrzeć czy socjalizm stał się systemem panującym we wszystkich najważniejszych krajach świata, czy istnieje nadal niebezpieczeństwo agresji i interwencji imperialistycznej. J. Stalin stwierdził, że dopokąd istnieją silne państwa imperialistyczne, nie może być mowy o obumieraniu państwa socjalistycznego, nawet gdyby wewnątrz danego kraju był już zbudowany komunizm. Nie odróżniał on rozpoczęcia się procesu obumierania państwa od jego pełnego zakończenia. Dlatego twierdził, że państwo może zacząć obumierać dopiero, gdy komunizm będzie systemem panującym na całym świecie. Do tego czasu zaś państwo ma się stale wzmacniać. Wzmacnianie państwa pojmował przy tym jako rozrost aparatu administracyjnego państwa, jako

wzrost stopnia stosowania środków przymusu, jako obejmowanie za-
interesowaniem i regulacją państwową coraz nowych sfer życia spo-
łecznego³. Taka interpretacja tezy o wzmacnianiu państwa socjalistycz-
nego pozostawała w ścisłej korelacji z jego błędną tezą o zaostrzaniu
się walki klasowej w miarę postępów w budownictwie socjalistycznym.
J. Stalin — niesłusznie już — traktował sprawę obumierania państwa
jako coś bardzo odległego. Obok myśli słusznej, wprowadził on do teorii
obumierania państwa tezy błędne, orientujące praktykę w niewłaści-
wym kierunku.

Potęga państwa socjalistycznego w procesie przechodzenia społeczeń-
stwa cd socjalizmu do komunizmu rzeczywiście niebywale rośnie.
Wzrost ten polega jednak na czymś innym niż zakładał J. Stalin. Na
tym mianowicie, że stale wzrasta potencjał gospodarczy państwa, że
umacnia się i rozszerza społeczna baza władzy państwowej. Po zlikwi-
dowaniu bowiem klas eksploatatorskich społeczeństwo staje się coraz
więcej jednolite i zjednoczone wokół władzy socjalistycznej. A to właś-
nie stenowi o rzeczywistej sile państwa.

Próbe, niestety nieudaną, rozwinięcia marksistowsko-leninowskiej
teorii obumierania państwa podjął program ZKJ, uchwalony na VII Zjeź-
dzie w 1958 r.⁴. Głosi on, że państwo socjalistyczne powinno zacząć
obumierać już zanim zostanie zbudowany w danym kraju ustrój socja-
listyczny. Program ten głosi, że obumieranie państwa ma się zacząć od
odpadania od państwa tych jego funkcji, które stanowią o rozwoju
społeczeństwa i o wyższości socjalizmu nad kapitalizmem. Żąda bowiem,
aby państwo przestało kierować gospodarką i kulturą narodową. Pro-
gram ZKJ traktuje państwo socjalistyczne jako instytucję, która po
rozgromieniu sił kontrewolucyjnych w kraju stanowi największą groźbę
dla społeczeństwa, przejawia wobec państwa socjalistycznego obcą mark-
sizmowi-leninizmowi globalnie negatywną ocenę państwa. Dlatego za-
kłada on, że państwo zostanie wyparte ze społeczeństwa jako ciało obce,
biurokratyczne. Nie dostrzega on możliwości rozwoju państwa i prze-
kształcania się go, dzięki rozwojowi pewnych jego cech i zanikaniu
innych, w element przyszłej komunistycznej organizacji społeczeństwa.
Niektórzy komentatorzy tego programu (np. M. Perović) starają się
pomniejszyć rolę sytuacji międzynarodowej dla procesu obumierania
państwa socjalistycznego. Program ZKJ jednostronnie łączy niepożądane

³ Por. M. Maneli, *O obumieraniu państwa*, „Nowa Kultura”, nr 38 z 17 IX
i nr 39 z 24 IX 1961 r., a także próbe częściowej polemiki z niektórymi tezami
tego artykułu u L. Łustacza, *Państwo socjalistyczne w świetle projektu programu
KPZR*, „Prawo i Życie”, nr 21 z 15 X 1961 r.

⁴ Por. *Programme de la Ligue des Communistes de Yougoslavie*, Paryż 1959,
R. Julliard, s. 188 i dalsze oraz *passim*.

zjawisko biurokratyzmu z formami państwowego scetralizowanego zarządzania środkami produkcji. Tymczasem, jak wykazuje doświadczenie samej Jugosławii, biurokratyzm występuje także w zdecentralizowanych formach zarządzania gospodarką⁵.

W tej sytuacji staje się dopiero w pełni zrozumiałe ogólnoświatowe i ogólnoteoretyczne znaczenie postanowień programu KPZR na temat przerastania państwowości socjalistycznej w komunistyczny samorząd społeczny. Staje się też jasny nowatorski, odkrywczy charakter tych postanowień. Jedynym ich źródłem ideowym są ogólne wskazania F. Engelsa i W. Lenina. Jedynym ich żywotnym, niewyczerpalnym źródłem są doświadczenia ZSRR i innych krajów budujących socjalizm. Program zawiera pryncypialne uogólnienie teoretyczne tych doświadczeń.

Jednocześnie postanowienia te dają wszechstronną odpowiedź na pilne zamówienie praktyki budownictwa komunistycznego. Wobec tego bowiem, że socjalizm w ZSRR zwyciężył ostatecznie i całkowicie, stało się palącą potrzebą wytyczenie konkretnej perspektywy dalszego rozwoju państwa radzieckiego. W tej sytuacji program musiał wskazać — po raz pierwszy w dziejach marksizmu-leninizmu — konkretne instytucje i posunięcia organizacyjne⁶, które będą prowadzić do przerastania państwowości radzieckiej w komunistyczny samorząd społeczny.

III

Przejście od socjalistycznego stadium rozwoju do komunizmu jest prawidłowością historyczną, której nie można ominąć ani naruszyć samowolnie. Nie można np. wkraczać do komunizmu bezpośrednio z ustroju kapitalistycznego i to nawet w krajach, w których siły wytwórcze są bardzo rozwinięte.

Między socjalizmem a komunizmem nie ma jakiejś ściany ostro oddzielającej oba te stadia rozwoju społecznego. W okresie socjalizmu istnieją już załączki komunistycznych stosunków i form życia. Podobnie i w komunizmie będą się przez pewien okres utrzymywać stosunki i formy życia właściwe socjalizmowi. Postępowe, stopniowe przejście od socjalizmu do komunizmu nie będzie procesem powolnym, ani — o czym świadczy sam program KPZR — żywiołowym.

Ustalenia te mają zastosowanie i do losów państwa socjalistycznego

⁵ Por. *W sprawie VII Zjazdu ZKJ*, „Trybuna Ludu” z 15 V 1958 r.

⁶ Akcentuje tę właściwość programu KPZR S. Rozmaryn, *O programie dalszego rozwoju państwowości socjalistycznej w ZSRR*, „Nowe Drogi”, nr 10 1961, s. 23 i passim.

w omawianym okresie. W. Lenin twierdzi, że państwo socjalistyczne nie jest już „państwem we właściwym tego słowa znaczeniu”. Nie jest nim, gdyż dominującą jego cechą nie jest trzymanie w ryzach przeciwników klasowych ludzi pracy, a działalność twórcza w zakresie kształtowania społeczeństwa i ekonomiki socjalistycznej, a następnie komunistycznej. Nie jest nim, gdyż cała jego działalność opiera się na jak najczynniejszym udziale ogółu ludzi pracy w kierowaniu sprawami społeczeństwa, gdyż opiera się ono w wykonywaniu swoich rozlicznych zadań na aktywności i poparciu różnych organizacji społecznych, przekazując im stopniowo niektóre swoje zadania. Nie jest ono „państwem we właściwym tego słowa znaczeniu”, gdyż skutkiem stałego wzrostu poziomu świadomości ogółu obywateli i skutkiem coraz pełniejszej zgodności interesów państwa i obywateli sfera zastosowania przymusu państwowego stale się zwęża, a rośnie rola przekonywania i organizowania, które coraz skuteczniej zapewniają realizację zadań państwa i norm przez nie ustanowionych. Nie jest nim i z tego względu, że stopniowo następuje zmniejszanie aparatu przymusu działającego wewnątrz państwa i aparatu ogólnoadministracyjnego. Następuje też stopniowe zanikanie podatków od ludności jako źródła finansowania działalności aparatu państwowego. Obecnie w ZSRR podatki od ludności stanowią 7% dochodowej części budżetu państwa, a na najbliższe lata zapowiedziano całkowite zniesienie podatków od ludności.

Program KPZR stwierdza, że w ZSRR rozpoczął się proces przeraśnięcia państwowości w ogólnonarodową organizację pracowników społeczeństwa socjalistycznego lub, innymi słowy, w komunistyczny samorząd społeczny. A więc nie dopiero w przyszłości, a już zaczął się proces kształtowania nowej formy organizacji społeczeństwa, tej formy, która zastąpi kiedyś organizację państwową.

Warto zauważyć, że słowo samorząd ma tutaj zgoła inne znaczenie niż przyjęto w prawoznawstwie. Wedle dotychczasowego, dosyć rozpowszechnionego sposobu jego rozumienia, samorząd jest postacią decentralizacji zadań i kompetencji państwowych na terenowe organa państwowe lub na organizacje społeczne. W programie KPZR natomiast słowo samorząd oznacza przede wszystkim organizację lub jej załączki, która przychodzi na miejsce państwowości, oznacza organy, które przychodzą na miejsce organów państwowych. Współcześnie wiele organizacji społecznych i wiele organów państwowych łączy w sobie i w swej działalności cechy organów i zadań państwowych oraz społecznych tylko, pozapaństwowych.

Program stwierdza, że państwo socjalistyczne już nie jako państwo dyktatury klasy robotniczej, ale jako organizacja ogólnonarodowa zachowa

się do zupełnego zwycięstwa komunizmu. Zachowa się ono, choć zniknął już w ZSRR antagonizm klasowy, który je przede wszystkim zrodził. Nie zostały bowiem jeszcze wyczerpane zadania, które społeczeństwo może skutecznie rozwiązywać tylko przy pomocy państwa.

Państwo bowiem jest nadal głównym organizatorem budowy materialno-technicznej bazy komunizmu. Program zakłada maksymalny rozwój demokratycznych podstaw zarządzania przy umocnieniu i udoskonaleniu scentralizowanego państwowego kierownictwa gospodarką narodową. Państwo jest niezbędne do przekształcania stosunków socjalistycznych w komunistyczne, do kontroli zabezpieczenia wzrostu dobrobytu, miary pracy i spożycia, do ochrony praw i swobód obywateli oraz praworządności socjalistycznej. Nadal jest ono niezbędne do wychowywania ludzi pracy w duchu świadomej dyscypliny i komunistycznego stosunku do pracy. Ze względu na aktualny stan rozwoju rewolucji socjalistycznej w świecie państwo jest absolutnie konieczne do zapewnienia obrony i bezpieczeństwa kraju, a także do rozwoju braterskiej współpracy z krajami socjalistycznymi oraz do ochrony powszechnego pokoju i utrzymywania normalnych stosunków ze wszystkimi krajami.

Państwo — jak zaznaczył N. S. Chruszczow — będzie istnieć jeszcze długo po zwycięstwie pierwszej fazy komunizmu. Proces przerastania państwa w komunistyczny samorząd społeczny będzie długi i obejmie całą epokę historyczną. Zakończy się on, gdy społeczeństwo w pełni dojrzeje do rządzenia sobą. Dopiero zbudowanie rozwiniętego społeczeństwa komunistycznego w ZSRR i zwycięskie utrwalenie się socjalizmu na arenie międzynarodowej stworzą warunki, w których konieczność istnienia państwa całkowicie odpadnie.

Program wychodzi więc z założenia, że nie tylko podział społeczeństwa na antagonistyczne klasy społeczne jest przyczyną istnienia państwa. Są także inne przyczyny, wpływające głównie z aktualnego stanu rozwoju sił wytwórczych, który nie pozwala jeszcze na realizację zasady „każdemu według potrzeb”, a także wpływające z sytuacji międzynarodowej.

Program odróżnia więc obumieranie państwa jako proces i obumieranie państwa jako rezultat tego procesu. Obumieranie państwa w ZSRR pojmowane jako proces już jest w toku. Obumieranie państwa jako rezultat jest przez długi jeszcze okres nieosiągalne w żadnym kraju.

Proces obumierania państwa jest w istocie procesem rozwoju państwowości socjalistycznej. Powstający w wyniku stopniowego przekształcania się państwowości socjalistycznej, komunistyczny samorząd społeczny będzie owocem rozwoju dziś istniejących w ZSRR organizacji. Zjednoczą się w nim rady, organizacje partyjne, związkowe, spółdziel-

cze oraz inne masowe organizacje ludzi pracy. Rady, jak i organy planowania i ewidencji, kierowania gospodarką i rozwojem kultury będą tracić stopniowo charakter polityczny i staną się organami samorządu społecznego. Znaczy to, że pewne właściwe już dziś tym organom cechy się rozwiną, inne zaś stopniowo obumrą. Obumierać będą całkowicie części aparatu państwowego wykonujące zadania, które przestaną istnieć w komunizmie.

Widzimy zatem, że proces obumierania państwa, czyli rozwoju państwowości socjalistycznej w komunistyczny samorząd społeczny przybierać może różne postacie. Przede wszystkim pewne zadania państwa stają się stopniowo zbyteczne społecznie, np. utrzymywanie w ryzach elementów eksploatorskich wewnątrz kraju. Pewne zadania nie przestają wprawdzie być społecznie konieczne, przestaje jednak być potrzebne, aby wykonywało je państwo, by stosować przymus państwowy dla ich realizacji. Zadania takie przechodzą bądź w gestię organizacji społecznych, bądź też wykonujące je organa państwowe ulegają przeobrażeniu z państwowych na społeczne tylko. Program przewiduje dalsze rozszerzenie udziału organizacji społecznych w kierowaniu instytucjami kultury, ochrony zdrowia itp. W ciągu najbliższych lat organizacje społeczne mają przejąć zarząd przedsiębiorstwami widowiskowymi, klubami, bibliotekami i innymi instytucjami kulturalno-oświatowymi pozostającymi obecnie pod zarządem państwa. Ulegnie też rozszerzeniu działalność organizacji społecznych w zakresie umacniania porządku publicznego, a zwłaszcza drużyn ludowych i sądów koleżeńskich. Wreszcie, choć przez długi okres jeszcze pewne zadania muszą zachować swój państwowy charakter, następować będzie stała demokratyzacja aparatu państwowego, który zadania te wykonuje. Organa fachowe będą coraz szerzej stawiane pod nadzór organów społeczno-politycznych, będą ulegać demokratyzacji same organa fachowe. Ich kierownicy i członkowie kolektywów kierowniczych będą powoływani w drodze wyboru i przy zachowaniu postulatu rotacji kadr.

Kształtowanie się więc przyszłego samorządu komunistycznego odbywa się w drodze demokratyzacji aparatu państwowego, rozwoju i umacniania się jednych jego części i obumierania innych, w rozwijaniu społecznych cech organów aparatu państwowego oraz społecznych metod ich działalności. Przy tym utrzymanie się, a nawet rozwój i umacnianie pewnych części aparatu państwowego, które w ogóle kiedyś będą całkowicie obumierać, np. sił zbrojnych, pozostaje pod wpływem przede wszystkim sytuacji międzynarodowej, a nie jest wywoływane przez czynniki wewnętrzne. Utrzymywanie i rozwój sił zbrojnych, jak to

trafnie podniósł S. Zawadzki⁷, nie stoi na przeszkodzie obumieraniu innych części aparatu i działalności państwa.

W okresie przechodzenia do komunizmu utrzymają się i będą doskonalić swoją pracę organa wymiaru sprawiedliwości. Wymiar sprawiedliwości w ZSRR nadal będzie się opierał na demokratycznych zasadach: wybieralności i sprawozdawczości sędziów i ławników ludowych, prawie do ich przedterminowego odwoływania, jawności rozpraw sądowych, uczestnictwie w posiedzeniach sądowych oskarżycieli publicznych i obrońców. Organa śledcze będą najściślej przestrzegać praworządności oraz wszelkich form postępowania sądowego. Program stwierdza, że dopokąd istnieją objawy przestępczości, należy surowo karać osoby, które popełniają niebezpieczne dla społeczeństwa przestępstwa, łamią reguły współżycia socjalistycznego, nie chcą żyć uczciwie i pracowicie. Główną uwagę jednak należy zwrócić na zapobieganie przestępstwom.

Umocnieniu i rozwojowi ulegną też organa kontroli państwowej. Mają one łączyć przy tym kontrolę państwową ze społeczną inspekcją w centrum i w terenie.

Celem ogólnej demokratyzacji państwa socjalistycznego jest wciągnięcie wszystkich obywateli do rządzenia sprawami społeczeństwa. Cel ten ma być osiągnięty przez stwarzanie coraz lepszych materialnych i kulturalnych warunków życia każdego człowieka pracy; przez doskonalenie form reprezentacji ludowej i zasad systemu wyborczego oraz przez stosowanie na szeroką skalę praktyki dyskusji ogólnonarodowych nad kluczowymi zagadnieniami budownictwa komunizmu i nad projektami ustaw; przez wszechstronne rozszerzanie form kontroli ludności nad działalnością organów władzy i administracji państwowej i przez zwiększenie skuteczności kontroli. Demokratyzację osiągać się będzie także przez systematyczne odnawianie składu organów kierowniczych i przez bardziej konsekwentne stosowanie zasady, że kierowniczy pracownicy w organach państwowych, a także w organizacjach społecznych powinni być wybierani i składać sprawozdania przed wyborcami ze swej działalności. Zasadą tą będą objęci stopniowo wszyscy pracownicy na stanowiskach kierowniczych w organizacjach państwowych, społecznych i w instytucjach kulturalnych.

Kształtowanie się samorządu komunistycznego odbywa się również przez wzrost roli organizacji społecznych: partii komunistycznej, związków zawodowych, młodzieżowych organizacji ideowo-wychowawczych,

⁷ S. Zawadzki, *Perspektywy państwowości socjalistycznej*, „Państwo i Prawo”, nr 11 1961. Por. też bogatą literaturę przedmiotu, cytowaną w tym artykule.

spółdzielczości, różnych stowarzyszeń, jak towarzystwa naukowe, stowarzyszenia wynalazców i racjonalizatorów, literatów, dziennikarzy, towarzystwa sportowe itp. Organizacje te przejmują stopniowo niektóre zadania od państwa.

Program wychodzi z założenia, że w okresie rozwiniętej budowy komunizmu następuje dalsze zwiększenie roli i znaczenia partii komunistycznej. Partia pozostaje kierowniczą i przewodnią siłą społeczeństwa radzieckiego. Partia przekształciła się z partii klasy robotniczej w awangardę narodu radzieckiego. Stała się partią całego narodu i rozszerzyła swój wpływ kierowniczy na wszystkie dziedziny życia społecznego. Wzrost roli partii komunistycznej w ZSRR uwarunkowany jest tym, że zwiększa się skala i komplikują się zadania budownictwa komunistycznego; tym, że wzrasta twórcza aktywność mas, wciągane są nowe miliony ludzi pracy do zarządzania sprawami państwa i produkcji. Wzrost roli partii wynika także z tego, że następuje dalszy rozwój demokracji socjalistycznej, zwiększa się rola w społeczeństwie organizacji społecznych, następuje rozszerzenie uprawnień organów terenowych i wzrost samodzielności republik związkowych. Rola partii rośnie i z tego względu, że budowa komunizmu w ZSRR jest dziełem precedensowym w dziejach ludzkości. Wymaga więc wzrostu roli teorii komunizmu naukowego, jej twórczego rozwijania i propagowania, wymaga pogłębienia komunistycznego wychowania mas pracujących i wzmocnienia walki o przewyżczenie przeżytków przeszłości w świadomości ludzi. Społeczeństwo komunistyczne kształtuje się nie żywiołowo, lecz w rezultacie świadomej i planowej działalności mas ludowych, kierowanych przez partię komunistyczną.

Partia komunistyczna ma być wzorem dla innych organizacji w procesie przerastania ich w ogniwa komunistycznego samorządu społecznego. Dlatego też będą ulegać nieustannie usprawnieniu formy i metody jej działalności i to odpowiednio do nowych zadań i do rosnącego poziomu kulturalnego i politycznego całego społeczeństwa. Podkreślając wzrost roli partii komunistycznej, program KPZR stwierdza zarazem, że naród jest decydującą siłą w budowie komunizmu. Partia zaś istnieje dla narodu i w służeniu mu upatruje sens swej działalności. Dlatego też program stwierdza, że partia będzie ze wszech miar przyczyniać się do rozszerzania i polepszania działalności rad, związków zawodowych, komsomołu oraz innych masowych organizacji ludzi pracy. Będzie przyczyniać się do rozwijania ich twórczej energii i inicjatywy i do rozwijania i zacieśniania jedności i przyjaźni narodów ZSRR.

Odpowiednio wzrastać będzie także znaczenie innych organizacji społecznych. Będą one ulegać podobnym jak partia przeobrażeniom

wewnętrznym. Zmieniać się będą metody ich działalności. Maleć będzie ich aparat i to na rzecz rozszerzania w ich działalności elementów pracy społecznej.

Program KPZR — jak widzimy — wychodzi z trafnego założenia, że obecne państwo radzieckie ma w sobie wiele cech pożądaných i niezbędnych w przyszłej komunistycznej organizacji społeczeństwa. Widzimy jednak, że ma ono także pewne cechy niepożądane w tym społeczeństwie, jak np. stosowanie przemocy fizycznej wobec ludzi. Program nie traktuje aparatu państwowego jako siły obcej społeczeństwu, lecz jako własną, niezbędną organizację, którą należy doskonalić rozwijając jej cechy dodatnie i eliminować — na ile jest to możliwe w aktualnej sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej — jej cechy ujemne.

Programowi obca jest anarchistyczna, generalnie negatywna ocena państwa.

Program KPZR, aczkolwiek jest opracowany dla ZSRR, dzięki temu, że rozwój państw socjalistycznych odbywa się w ramach jednolitego światowego systemu socjalistycznego, zawiera doniosłe wnioski także dla innych krajów socjalistycznych. Nie znaczy to jednak, że program jest w całości zastosowalny w tych krajach już obecnie. Inne jest bowiem stadium rozwoju ZSRR, a inne pozostałych krajów socjalistycznych. Program zakłada, że wykorzystanie prawidłowości budownictwa socjalistycznego wypracowanych w różnych krajach socjalistycznych, a także wykorzystanie walorów systemu państw socjalistycznych daje możliwość innym krajom socjalistycznym skrócenia terminów budowy socjalizmu i otwiera perspektywę mniej lub więcej równoczesnego, w granicach jednej epoki historycznej, przejścia ich do komunizmu.

W istocie rzeczy więc tezy programu KPZR, także w dziedzinie politycznej, wykraczają daleko poza granice ZSRR.

IV

Postępowanie ludzi w państwach socjalistycznych jest regulowane przez normy społeczne, które należy odróżniać od norm technicznych i norm indywidualnych. Normy społeczne są nieodzowne w każdym społeczeństwie. Bez nich życie społeczne jest niemożliwe. Wynika to stąd, że zachowanie się ludzi, choć przyczynowo uwarunkowane, nie jest fatalne. Człowiek ma możliwość wyboru zachowania spośród kilku obiektywnie możliwych w danych warunkach wariantów zachowania się. Normy społeczne wskazują wariant zachowania się pożądaný z punktu widzenia interesów społeczeństwa czy też określonej klasy społecznej.

Są różne kategorie norm społecznych: normy prawne, moralne, obyczajowe i normy ustanawiane przez różne organizacje społeczne, jak partie polityczne, związki zawodowe, spółdzielcze organizacje itp.

W ustroju socjalistycznym ogromna większość tych norm, a z czasem wszystkie, wyrażają jednolitą co do swej natury moralnej i politycznej wolę społeczeństwa i odpowiadają jego interesom. Przepojone są zasadami socjalizmu i komunizmu i służą jednemu wspólnemu celowi — budowie ustroju dobrobytu i sprawiedliwości społecznej. Przemocny wpływ na treść wszystkich norm społecznych wywiera polityka partii komunistycznej.

Szczególne miejsce wśród norm społecznych zajmują dziś normy prawne. Zawarte są w nich nie prośby czy rady ze strony państwa, ale polecenia, że tak a tak należy się w określonych okolicznościach zachowywać. Regulują one najważniejsze i podstawowe stosunki życia społecznego, tzn. te stosunki, które wymagają oddziaływania państwowego, a więc ze strony najsilniejszej i najczęściej wszechstronnej współczesnej organizacji społeczeństwa. Istotną cechą norm prawnych, nie zawsze spotykaną w innych rodzajach norm społecznych, jest ich precyzyjność i określoność, ich konkretność.

Istnienie norm prawnych jest nieoddzielnie związane z istnieniem państwa. Pochodzą one od państwa i państwo gwarantuje ich przestrzeganie.

Proces przerastania państwowości socjalistycznej w komunistyczny samorząd społeczny będzie się łączył z przerastaniem dzisiejszych norm społecznych w jednolite normy współzycia komunistycznego. Wyrosną one z dzisiejszych norm społecznych, tj. norm prawa, moralności, obyczajów oraz norm stanowionych przez różne organizacje społeczne. Będzie to nowy historycznie typ norm społecznych. Normy te przejmą niewątpliwie dodatnie cechy wszystkich kategorii norm społecznych dziś obowiązujących.

Normy prawne wniosą do nich swoją określoność i precyzję w regulowaniu uprawnień i obowiązków ludzi. Normy moralne dostarczą im ogólnych zasad oceny postępów ludzi z punktu widzenia ich dobra lub zła dla społeczeństwa i jednostek, z punktu widzenia sprawiedliwości i niesprawiedliwości. Dzisiejsze obyczaje posłużą jako wzorzec we wdrażaniu owych norm w świadomość ludzi, tak aby były one przestrzegane niejako automatycznie. Dzisiejsze normy stanowione przez organizacje społeczne posłużą jako model obowiązywania i przestrzegania norm bez przymusu państwowego, środkami jedynie oddziaływania społecznego, wychowywania i przekonywania. Nim jednak dojdzie do ukształtowania się jednolitego systemu norm współzycia komu-

nistycznego, będą istnieć i rozwijać się we wskazanym kierunku wszystkie istniejące dziś kategorie norm społecznych.

W procesie tym będzie następować zbliżenie norm każdej z istniejących obecnie kategorii norm społecznych. W tym czasie żadna z tych kategorii norm nie straci jednak swoich cech specyficznych. Przeciwnie, rozwój pójdzie raczej w kierunku wyczerpania wszystkich możliwości każdej z tych kategorii norm w zakresie wpływania na zachowanie się ludzi odpowiednio do potrzeb budownictwa komunistycznego. Rosnąć będzie nadal rola prawa w regulowaniu działalności obywateli, organów państwowych i organizacji społecznych.

Podlegać ono będzie jednak określonym przemianom. W toku tych przemian odbywać się będzie proces kojarzenia i przeplatania się w prawie nowych i starych jego cech. Będzie się zwięzać sfera zastosowania prawa, ale rosnąć będzie jego mobilizacyjna rola w życiu społeczeństwa. Przestrzeganie prawa będzie coraz więcej zapewniane środkami właściwymi dla zapewnienia przestrzegania norm organizacji społecznych. W końcu prawo, wraz z obumieraniem państwa, obumrze. Jego normy stracą swe cechy specyficznie państwowe i nabiorą w pełni cech zasad współżycia komunistycznego. To samo stanie się z normami organizacji społecznych, normami moralnymi i obyczajowymi. W ten sposób nie nastąpi pochłonięcie jednych norm społecznych przez inne, a ukształtowanie się na bazie norm istniejących i w ich wyniku nowego jakościowo typu norm społecznych.

Tej perspektywy historycznej nie można jednak brać za stan dzisiejszy. Nie można jej też sztucznie przybliżać, starając się mechanicznie ścierać istniejące różnice między prawem a innymi kategoriami norm społecznych. Nie wolno również przekazywać do sfery regulacji organizacji społecznej tylko tych dziedzin stosunków, które dotychczas ku temu jeszcze nie dojrzały. Zastrzeżenia te mają zastosowanie do ZSRR. A w większym jeszcze stopniu mają zastosowanie do naszego kraju.